

I-II, nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr, Kahire 1972). 2. *Tebşiratü'l-hükkâm fi usûli'l-akziye ve menâhici'l-aşkâm*. Mâlikî mezhebine göre muhakeme usulünü konu alan en önemli ve hacimli eserdir. Üç ana bölümden meydana gelen eserin ilk bölümünde yargı kavramı ve önemi, kadıyla ilgili hükümler, dava konusu ve tarafları, dava ve çeşitleri, beyyine, şahitlik, yemin, mahkeme kâtipliği; ikinci bölümde beyyine çeşitleri, son bölümde ise siyâset-i şer'iyye konuları işlenmiştir. Eserin çeşitli baskıları yapılmıştır (I-II [kenarında İbn Selmûn'un *el-İkdü'l-munazzam*'ı olarak], Bulak 1301 [Muhammed İliş'in *Fethu'l-'Aliyyi'l-mâlikadlı* eseriyle], Bulak 1300, 1301; Kahire 1319, 1321, 1378/1958; Fas 1301; nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd, Kahire 1406/1986). 3. *Dürretü'l-ğavvâş fi muhâdarati'l-havâş*. Fıkıh lugazlarını ihtiva eden ve Mâlikî fıkhdına bu türün ilk örneği kabul edilen eser fıkıh konularına göre düzenlenmiş altmış yedi babdan oluşmaktadır (nşr. Muhammed Ebû'l-Ecfân – Osman Bittîh, Kahire-Tunus 1980; Beyrut 1400/1980, 1406/1985). 4. *İrşâdü's-sâlik ilâ ef'âli'l-menâsik*. Hac menâsikiyle ilgili olup Muhammed b. Ebû'l-Ecfân tarafından neşredilmiştir (I-II, Kartâc 1989). 5. *Teshîlû'l-mühimmât fi şerhi Câmî'i'l-ümmehât*. Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in Mâlikî fıkhdına dair *el-Muhtaşar*'ının (*Câmî'u'l-ümmehât*) şerhidir (yazma nüshası için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 226; *Suppl.*, II, 226). 6. *Keşfü'n-nikâbi'l-hâcib min muştalahi İbni'l-Hâcib*. *Teshîlû'l-mühimmât*'a mukaddime olarak yazdığı ve eserdeki bazı terimleri açıkladığı müstakil bir risâledir (nşr. Hamza Ebû Fâris – Abdüsselâm eş-Şerîf, Beyrut 1990).

Müellifin kaynaklarda adı geçen, bir kısmına diğer eserlerinde atıfta bulunduğu bazı eserleri de şunlardır: *el-Muntehab fi müfredâtı İbni'l-Baytâr* (İbnü'l-Baytâr'ın tıp ve eczacılıkla ilgili *el-Câmî' li-müfredâtı'l-edviye ve'l-âziye* adlı eserinden [I-IV, İstanbul 1291] seçmelerden oluşmaktadır); *İkldü'l-usûl* (Şehâbeddin Karâfî'nin *Tenkihü'l-fuşûl*'ünün muhtasarı olup tamamlanmamıştır); *Burûku'l-envârî'l-muvażẓiha li-envâi' tûruki'd-da'vâ* (Yargılama hukukuna dair olduğu anlaşılan bu eser birçok kaynakta *Burûku'l-envâr fi simâ'i'd-da'vâ* adıyla zikredilir ve müellifin tamamlanmamış eserleri arasında gösterilir; ancak müellif eserin adından ilk şekliyle söz etmektedir, bk. *Tebşiratü'l-hükkâm*, I, 252); *Kitâbü'l-His-*

be (müellif *Tebşiratü'l-hükkâm*'da bu eserine de atıfta bulunur. bk. II, 203).

BİBLİYOGRAFYA :

Burhâneddin İbn Ferhûn, *Dürretü'l-ğavvâş fi muhâdarati'l-havâş* (nşr. M. Ebû'l-Ecfân – Osman Bittîh), Beyrut 1406/1985, neşredenlerin girişi, s. 13-29; a.mlf., *İrşâdü's-sâlik* (nşr. M. Ebû'l-Ecfân), Kartâc 1989, neşredenlerin girişi, I, 19-60; a.mlf., *Keşfü'n-nikâbi'l-hâcib min muştalahi İbni'l-Hâcib* (nşr. Hamza Ebû Fâris – Abdüsselâm eş-Şerîf), Beyrut 1990, neşredenlerin girişi, s. 27-36; a.mlf., *Tebşiratü'l-hükkâm*, Bulak 1301, I, 252; II, 203; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh* (nşr. Adnân Dervîş), Dimaşk 1977, I, 623; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 48; a.mlf., *İnbâ'ü'l-ğumr*, III, 338; Necmeddin İbn Fehd, *Mu'cemü's-ş-şüyûh* (nşr. Muhammed ez-Zâhî), Riyad 1982, s. 52, 60, 109, 130, 132, 137, 144, 148, 173, 220, 266, 267, 312, 393; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latife fi târihi'l-Medineti's-Şerife*, Beyrut 1993, I, 81-82; Bedreddin el-Karâfî, *Teşîhu'd-Dibâc* (nşr. Ahmed eş-Şetyevî), Beyrut 1403/1983, s. 45-46; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, I, 182-183; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû'l-İbtihâc* (İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*'ü'l-müzeheb içinde), Kahire 1329-30, I, 33-35; *Keşfü'z-zunûn*, I, 339, 762; II, 1106; Serkis, *Mu'cem*, I, 202-203; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, Tebriz 1347, I, 255; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 222; Brockelmann, *GAL*, II, 226; *Suppl.*, II, 226; Karatay, *Arapça Basmalar*, s. 272-273; A. G. Ellis, *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*, London 1967, I, 725-726; Münecid, *Mu'cem*, V, 37-38; Hacıvî, *el-Fikrû's-sâmî*, II, 271; Âyide İbrâhim Nusayr, *el-Kütübü'l-'Arabiyyetü'lletî nüşiiret fi Mısr beyne 'amey 1926-1940*, Kahire 1980, s. 49, 169; a.mlf., *el-Kütübü'l-'Arabiyyetü'lletî nüşiiret fi Mısr fi'l-karni't-tâsi* 'aşer, Kahire 1990, s. 64-65; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 227; Abdülazîz Binabdullah, *Ma'lemetü'l-fikhi'l-Mâlikî*, Beyrut 1403/1983, s. 92-93; Ma'a'l-Mektebe, s. 125-126; Elena de Felipe – Fernando Rodríguez, "Las Fuentes de Ibn Farhûn en las Biografías de Alfaques de al-Andalus", *Estudios Onomástico-Biográficos de al-Andalus* (ed. María Luisa Ávila), Granada 1989, II, 211-245; G. C. Anawati, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours des années 1981 à 1984", *MIDEO*, XVII (1986), s. 178-179; Hamza Ebû Fâris, "Keşfü'ntikâbi'l-hicâb min muştalahi İbni'l-Hâcib li'bn Ferhûn", *Mecelletü'l-Veşâ'ik ve'l-mahtûât*, II/2, Trablus 1987, s. 391-401; Moh. Ben Cheneb, "İbn Ferhûn", *IA*, V/2, s. 733-734; J. F. P. Hopkins, "İbn Farhûn", *IE* (İng.), III, 763.

CENGİZ KALLEK

İBN FERRÛH

(ابن قروخ)

Ebû Muhammed Abdullâh
b. Ferrûh el-Fârisî el-Kayrevânî
(ö. 176/792)

Hadis ve fıkıh âlimi.

115 (733) yılında Endülüs'te dünyaya geldi. Doğum tarihinin 110 (728-29) ve Endülüs'te iken adının Abdûs olduğu da (Kâdî İyâz, I, 340) rivayet edilmektedir. Ho-

rasan asıllı olan ailesi kendisi çok küçükken İfrîkiye'ye göç ederek Kayrevan'a yerleştiği için Horasânî ve İfrîkî, ayrıca Yemâmî nisbeleriyle de anılır. Öğrenimine Kayrevan'da başladı; Abdurrahman b. Ziyâd el-İfrîkî, İmam Mâlik'in talebesi Hâris b. Esed el-Kafsî gibi hocalardan faydalandı. İfrîkiye'den ilim için seyahate çıkan ilk şahıs olduğu söylenen İbn Ferrûh (Hüseyn b. Muhammed Şevât, II, 741) 145 (762-63) yılı civarında Medine'ye gitti. Orada İmam Mâlik'in derslerine devam etti; ayrıca Üsâme b. Zeyd el-Leyfî ile Hîşâm b. Urve'den hadis dinledi. Mekke'de Süfyân es-Sevrî başta olmak üzere pek çok kimseden hadis rivayet etti. Kûfe'de A'meş, İbn Ebû Zâide ve Abdullah b. Avn gibi âlimlerden faydalandı. Ebû Hanîfe ile tanışarak ondan çeşitli meselelere dair fikhî görüşleriyle pek çok hadis dinleyip kaydetti. Aralarında tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden olanların da bulunduğu çok sayıda hocadan istifade ettikten sonra Kayrevan'a döndü ve Ukbe Camii'nde ders okutmaya başladı. Saîd b. Ebû Mer-yem, Bühlûl b. Râşid, Habîb b. Saîd, kendisinden en çok hadis rivayet eden Ma'mer b. Mansûr, Hallâd b. Hilâl ve Yahyâ b. Sellâm onun talebeleri arasında yer alır.

İbn Ferrûh, Kayrevan Emîri Ravh b. Hâtîm el-Mühellebî tarafından kadı tayin edilmek istendiğinde bu görevi kabul etmemiş ve ancak baskı altında buna razı olmuşsa da henüz ilk davada karşılaştığı davalara yalvararak kendisinden bir hü-küm istememelerini talep etmesi üzerine emîr, yerine başka birini tavsiye etmesi şartıyla onu bırakacağını söylemiş, İbn Ferrûh da Abdullah b. Gânîm'i teklif ederek kurtulmuştur. Fakat Abdullah b. Gânîm'in hemen her davada kendisine başvurarak görüşünü sormasından rahatsız olmuş, hem Kayrevan'dan uzaklaşmak hem de haccetmek niyetiyle Mısır'a, oradan da Hicaz'a gitmiştir. Mektupla bilgi alışverişinde bulunduğu İmam Mâlik'le Medine'de ikinci defa buluşmuş, yanındakilere Abdullah b. Ferrûh'u "Kayrevan fakihî" diye tanıtan İmam Mâlik, kendisine sorulan soruları ona yöneltip verdiği cevapları tasdik etmek suretiyle ilmine olan güvenini göstermiştir. İbn Ferrûh 176'da (792) Medine'den ayrıldıktan sonra uğradığı Kahire'de vefat etmiş ve Mukattam tepesi eteğinde defnedilmiştir. Ölüm tarihinin 175 olduğu da söylenmiştir.

Tahsil hayatında büyük sıkıntılara katlanmış olan İbn Ferrûh, Kûfe'de talebelere kızdığı için bir süre hadis rivayet etme kararı alan A'meş'in kapısında günlerce beklemiş ve bir câriyesinin yardımıyla kendisine ulaşarak hadislerini tek başına dinleyip kaydetmiştir (Ebû İshak İbrâhîm b. Kâsım er-Rakîk, s. 144-145). Kûfe'de Ebû Hanîfe'nin evinde iken tavandan başına düşen bir taşla yaralanınca Ebû Hanîfe'nin diyet mi yoksa hadis mi istediğini sorması üzerine hadisleri tercih ettiğini nakledilir (Ebû Bekir el-Mâlikî, I, 181). Âdil olmayan yöneticinin vereceği görevin kabul edilip edilmeyeceği hususunda Abdullah b. Gânim'le tartışmaları sonucunda bir mektupla hakemliğine başvurdukları İmam Mâlik'in bu görevin kabul edilemeyeceği yolundaki İbn Ferrûh'un kanaatini benimsemesi (a.g.e., I, 178-179), ayrıca Ebû Hanîfe'nin huzurunda talebesi Züfer b. Hüzeyl ile ilmî tartışmalara girmesi onun tartışmacı kişiliğini yansıtmaktadır.

İbn Ferrûh'un Mu'tezile'nin bazı görüşlerini benimsediği iddia edilmişse de Mu'tezile mezhebine mensup bir kişinin cenaze namazını kılmaktan kaçınması, hatta Mu'tezile'ye lânet okuması (Ebû'l-Arab, s. 108; Kâdî İyâz, I, 346) bu isnadın doğru olmadığını göstermektedir. Ebû Dâvûd'un, *es-Sünen*'inde bir hadisini naklettiği İbn Ferrûh çok az münker rivayeti bulunan, Buhârî'ye göre bazan ma'rûf, bazan münker hadis rivayet eden bir râvi olmakla beraber bir kısım münekkitler tarafından güvenilir kabul edilmiştir. Kâdî İyâz onu İmam Müslim'in ricâli arasında sayarsa da (*Tertibü'l-medârik*, I, 341) Müslim'in râvilerinden olan Abdullah b. Ferrûh Şamlı'dır ve tâbiîndendir (İbn Mencûye, I, 382).

Zirîklî, İbn Ferrûh'un Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'ten dinlediği meseleleri ve onlara sorduğu sorularla aldığı cevapları derlediği kendi adıyla anılan bir divanı olduğunu, ayrıca *er-Red 'alâ ehli'l-bid'â ve'l-ehvâ'* adlı bir eserinin bulunduğunu kaydetmektedir. İbn Ferrûh'un İmam Mâlik'e bir mektup yazarak çevresinde bid'atların çok yayıldığından şikâyet ettiği ve kendisinden mücadele hususunda yardım istediği, onun da bu konuda bir risâle yazıp gönderdiği bilindiğine göre (Ebû'l-Arab, s. 110) ikinci eserin bu meseleyle ilgili sorular ve cevaplarından meydana gelen bir risâle olması muhtemeldir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 169-170; Cûcâ-nî, *Ahvâlü'r-ricâl*, s. 156; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 289; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 137; Ebû'l-Arab, *Tabakâtü 'ulemâ'i İfrîkiyye ve Tûnis* (nşr. Ali eş-Şâbbî - Nuaym Hasan el-Yâfi), Tunis 1968, s. 107-111; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, VIII, 335; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 1515-1517; Ebû İshak İbrâhîm b. Kâsım er-Rakîk, *Târîhu İfrîkiyye ve'l-Magrib* (nşr. Abdullah ez-Zeydân - İzzeddin Ömer Mûsâ), Beyrut 1990, s. 122, 144-146; İbn Mencûye, *Ricâlü Şahîhi Müslim*, I, 382; Ebû Bekir el-Mâlikî, *Riyâzü'n-nûfûs* (nşr. Beşîr el-Bek-kûş - Muhammed el-Arûsî el-Matvî), Beyrut 1403/1983, I, 176-187; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 339-347; Mizî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XV, 428-430; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 471-472; a.mlf., *el-Kâşif* (Lecne), II, 105; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: se-ne 171-180*, s. 214-216; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, V, 356-357; a.mlf., *Takribü't-Tehzib*, I, 440; *el-Hulelû's-sündüsiyye*, I, 700, 707-714; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 60; Zirîklî, *el-A'lâm*, IV, 252; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VI, 102; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifin*, V, 250-251; Hüseyin b. Muhammed Şevât, *Medresetü'l-hadîş fi'l-Kayrevân*, Riyad 1411, II, 740-747.

AKİF KÖTEN

İBN FİRİŞTE

(bk. İBN MELEK).

İBN FÜDÎ

(ابن فودی)

Ebû Muhammed Abdullah
b. Muhammed Fûdî b. Osmân
(ö. 1245/1829)

Batı Afrikalı İslâm âlimi ve ıslahatçı.

1180 (1766) yılında bugünkü Nijerya'nın Hevsâ (Hausa) eyaletinin Maganîmi köyünde doğdu. Ailesi Fülânîler'den Torodbe kabilesine mensuptur. Babasının lakabı olan Fûdî, Fülânî dilinde "fakih" anlamına gelmektedir. Nijerya Fülânî Devleti'nin kurucusu Osman b. Fûdî'nin (Osman dan Fodio) küçük kardeşi olan İbn Fûdî (Abdullahi dan Fodio) ilk öğrenimine babasından aldığı Kur'an dersleriyle başladı ve on iki yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Daha sonra ağabeyinden Arap dili ve edebiyatı, akaid, hadis, fıkıh, tasavvuf, ilm-i hisâb tahsil etti. Çoğu akrabası olan bölgedeki âlimlerin yanına giderek öğrenimini sürdürdü. Bu sırada Kâdiriyye tarikatına intisabını sağlayan Şeyh Cibrîl b. Ömer onun en çok faydalandığı hocalarından oldu. *İdâ'u'n-nüsûh men ehaztü 'anhû mine ş-şüyûh* adlı risâlesinde ailesi ve ders aldığı hocaları hakkında bilgi vermektedir. Tahsilini tamamladıktan sonra telif faaliyetlerine başlayan İbn Fûdî özellikle Arap dili ve tefsirde temayüz

etti ve Batı Afrika'da büyük bir şöret kazandı. İslâmî ilimlere vukufundan dolayı "nâdiretü'z-zamân" ve "üstâz" lakaplarıyla anıldı. Arapça'yı çok iyi kullanan ve aynı zamanda iyi bir şair olan İbn Fûdî'nin birçoğunu Arapça yazdığı kasideleri vardır.

İbn Fûdî, Sokoto hilâfetine kurulmasından önce Hevsâ'daki putperestlere karşı yapılan birçok cihad hareketine katıldı; bir vâiz ve mürşid olarak ağabeyi Osman b. Fûdî ile birlikte bütün Hevsâ topraklarını dolaştı; hilâfet döneminde de ağabeyinin yanında hizmetlerini sürdürdü. 1812'de ağabeyinin devleti iki bölgeye taksim etmesi üzerine batı bölgesinin (Gwandu) sorumluluğu kendisine verildi ve ölümüne kadar bu görevini devam ettirdi.

Mâlikî mezhebinde ictihad mertebesine yükselmiş bir âlim olan İbn Fûdî görüşlerini mezhep taassubuna kapılmadan ortaya koymaya çalışmıştır. Bazı konularda ağabeyi Osman'la olan ilmî tartışmaları yazdıkları eserlere de yansımıştır. İbn Fûdî şimdiki Nijerya'nın Sokoto eyaletinin Gwandu şehrinde vefat etti. Burada ki türbe ve camisiyle Birin Kebbi'de yaptırdığı cami Fülânîler'in dinî mimarisinin en önemli yapılarındandır.

Eserleri. İbn Fûdî'nin birçoğunu manzum olarak yazdığı 100'ü aşkın eserinden bazıları şunlardır: 1. *İyâ'ü't-te'vîl fi me'ânî't-tenzîl*. 1815 yılında yazılmış iki ciltlik bir Kur'an tefsiridir. Âyetlerin yorumunda yedi kiraate, dört mezhep imamının görüşlerine, i'rab, belâgat, usul vb. konulara yer verilmiştir. Eser Ahmed Ebû's-Suûd ve Osman et-Tayyib tarafından neşredilmiştir (Kahire 1961). 2. *Kifâyetü du'a-fâ'i's-Sûdân fi beyâni tefsiri'l-Kur'ân*. *İyâ'ü't-te'vîl*'de bazı konuların genişçe ele alınmış olmasının eserden halkın istifadesini zorlaştırdığını söyleyen İbn Fûdî bu eserinde *İyâ'ü't-te'vîl*'i özetlediğini, bunu yaparken de kiraatte bölgede yaygın olan Nâfi' b. Abdurrahman'ın Verş rivayetini, ahkâmda İmam Mâlik'in Meşhur olan görüşlerini vermekle iktifa ettiğini belirtmektedir (yazma nüshaları için bk. *Arabic Literature of Africa*, II, 96-97). 3. *el-Ferâ'idü'l-celîle ve vesâ'itu'l-fevâ'idü'l-cemîle*. Kur'an ilimlerine dair olan eseri, Abdülâfi Abdülhamîd'in yazdığı bir mukaddime ile birlikte Abdullah Yâsîn yayımlamıştır (Kano 1981). 4. *el-Miftâh li't-tefsîr*. Süyûtî'nin *el-İtkân* ve *en-Nukâyê* adlı eserleri esas alınarak yazılmış bu manzum eseri el-Hâc Ebû Bekir Vezîr neşretmiştir (Sokoto, ts.). 5. *Sûlâle-*